

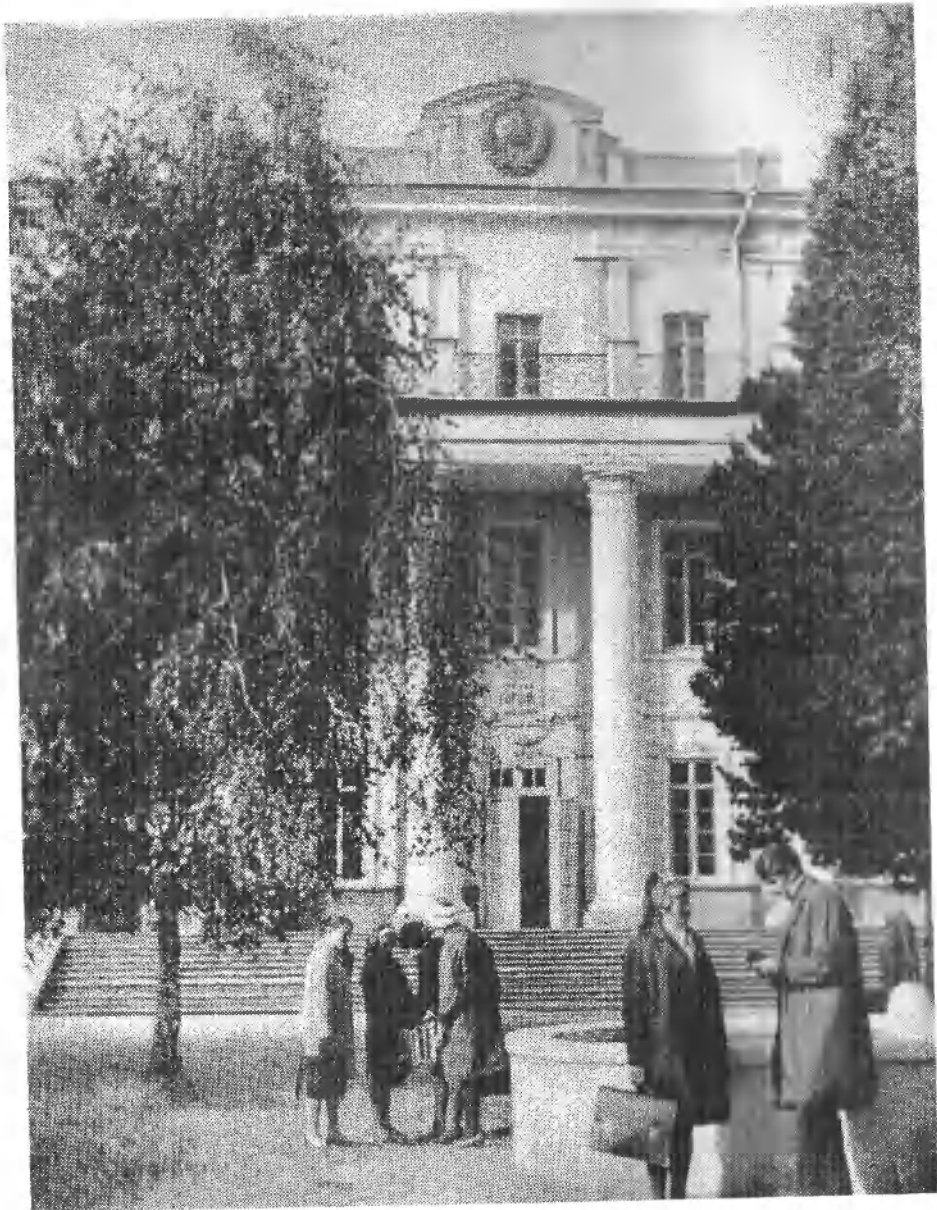
**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
НИЖИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
ІНСТИТУТ ІМЕНІ М. В. ГОГОЛЯ**

**НИЖИНСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ
ІНСТИТУТ
ІМЕНІ
М. В. ГОГОЛЯ**

**ВИДАВНИЦТВО „РАДЯНЬКА ШКОЛА“
КИЇВ – 1970**

STATUE DE LINCOLN

На правому березі невеликої річки Остер, недалеко від центра міста Ніжина, в старовинному парку височить білий будинок — це Ніжинський державний педагогічний інститут ім. М. В. Гоголя. Триповерхова споруда з колонами справляє величне враження. Інститут побудовано в стилі класичної архітектури за проектом відомого архітектора початку ХІХ ст. А. І. Руска.

Ніжинський інститут — один з найстаріших вищих навчальних закладів нашої країни, він існує близько 150 років. Тут у 1821—1828 рр. навчався великий російський письменник, геніальний художник слова Микола Васильович Гоголь. Про це свідчить меморіальна дошка, встановлена в 1909 р. над головним входом у будинок. На ній написано: «Здесь учился Гоголь с мая 1821 по июнь 1828 года».

Давайте увійдемо в стіни старовинного палацу науки і культури, пройдемо його тіснуватими і трохи темними коридорами, заглянемо в аудиторії, побуваємо в кабінетах.

Почнемо з вестибюля. Ось бюст Гоголя. Зверху на стенді його пророчі слова: «Думки мої, моє ім'я, мої праці належатимуть Росії».

Травневим днем 1821 року в цей вестибюль з його похмурих склепінням боязко ввійшов худорлявий дванадцятирічний гімназист, прізвисьце якого — Яновський — нікому не було відоме. А через 15—20 років світ дізнався про великого письменника Миколу Васильовича Гоголя.

Ліворуч від стенда на мармуровій дошці викарбувані слова Указу Президії Верховної Ради СРСР від 29 березня 1939 р. про присвоєння Ніжинському педагогічному інституту імені М. В. Гоголя. Праворуч — друга мармурова дошка, на якій викарбувані імена видатних вихованців інституту різних поколінь. Серед них письменники: М. В. Гоголь, Є. П. Гребінка, В. М. Забіла, О. С. Афанасьєв-Чужбинський, М. В. Гербель, Л. І. Глібов, Ф. К. Богусевич; вчені Є. Ф. Карський, М. С. Державін, художник С. М. Самокиш та ін.

З минулого Ніжинського інституту

Піднінемося на другий поверх. Зліва, у північному крилі, кімната історії Ніжинського інституту, де можна ознайомитися з 150-річною його історією. Тут ми довідемося, що за своє існування цей навчальний заклад змінював профіль навчання шість разів.

Заснований у 1820 році на кошти канцлера Катерини II князя О. А. Безбородька і його брата І. А. Безбородька, Ніжинський інститут називався спочатку (1820—1832) Гімназією вищих наук князя Безбородька. У 1832 році Гімназія була перетворена на фізико-математичний, а з 1840 року — на юридичний ліцей. У 1875 році цей навчальний заклад був перетворений на історико-філологічний інститут князя Безбородька.

Ніжинський державний педагогічний інститут ім. М. В. Гоголя.

Після встановлення Радянської влади докорінно змінюється соціально-природна і профіль навчання Ніжинського інституту. У 1919—1921 роках інститут називався Ніжинським науково-педагогічним¹, а в 1921 році його перетворюють на Ніжинський інститут народної освіти (НІНО). Тільки з 1933—1934 навчального року Ніжинський інститут дістає сучасну свою назву — педагогічного інституту. В інституті в ці роки було два відділи — педагогічний (чотирирічний) і учительський (дворічний).

На стендах і вітринах висвітлено всі етапи історії Ніжинського інституту. Ось перший стенд — «Гімназія вищих наук». Біля нього бронзові барельєфи засновників цього навчального закладу О. А. Безбородька та І. А. Безбородька.

● ¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 1, оп. зб. 15, арк. 18. Декрет про переведення усіх приватних вищих навчальних закладів на утримання держави. Термін переходу для Харкова, Києва, Катеринослава, Ніжина було встановлено з 26 січня 1919 року.

Будинок Гімназії вищих наук споруджено на болотистому місці в 1817 році кріпаками сіл Носівки і Вертіївки. Щоб закласти фундамент, довелось забити примітивним способом не одну тисячу дубових палів. Від непосильної праці, малярії, трахоми, шлункових захворювань померло багато будівельників.

Ніжинська Гімназія вищих наук була заснована як навчальний заклад для дітей привілейованих класів — дворянства, духовенства і «освічених офіцерських дітей» з метою «підготовки юнацтва до служіння державі» (статут Гімназії, § 3).

Часто запитують, чому і в кого виникла думка про заснування одного з найкращих навчальних закладів Росії саме в Ніжині, у місті, віддаленому на той час від столичних центрів та від магістральних сухопутних і водних шляхів сполучення.

То був початок ХІХ століття, коли російське самодержавство, налякане Французькою буржуазною революцією, прагнуло запобігти революційним заворушенням у Росії, запроваджуючи різні ліберальні перетворення, демонструючи свої «просвітительські» наміри.

В цьому напрямі діяли й приватні особи та громадські дворянські й купецькі товариства, які вносили іноді значні грошові та маєткові пожертвування для побудови різного роду благодійних закладів.

Ось таким меценатом і був вельможа князь О. А. Безбородько, українець за походженням. Напередодні своєї смерті (1799) в «Записке для моего духовного завещания» він заповів великі кошти на «содержание богаделен для престарелых и увечных», «где угодно будет правительству приказать»¹.

Через шість років після смерті О. А. Безбородька його рідний брат граф І. А. Безбородько почав здійснювати заповіт покійного. Вирішальну роль у визначенні форми благодійного закладу і місця його спорудження відіграв племінник І. А. Безбородька граф В. П. Кочубей, який став головою державної ради і комітету міністрів при Миколі І. За порадою В. П. Кочубея було вирішено замість «богаделен, больниц, малых училищ» побудувати університет, тому що «...Малоросія університетів не має»².

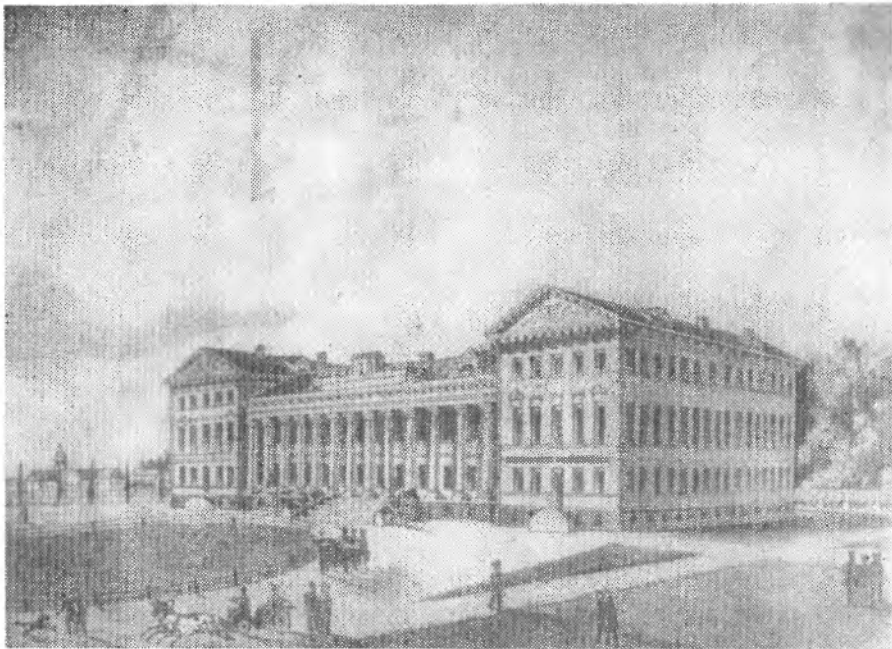
В. П. Кочубей писав: «Ми звернулись до прикладу пана Демидова, який в Ярославлі заснував Гімназію вищих наук, тобто училище, яке дорівнює університету»³.

У тому ж листі (1805) В. П. Кочубей рекомендував м. Ніжин для побудови нового навчального закладу, де знаходився маєток, будинок, великий парк і сад графа І. А. Безбородька.

¹ Н. Григорович, Канцлер князь А. А. Безбородько в связи с событиями его времени, т. II, Спб., 1881, стор. 647.

² Харківський університет тоді ще не був відкритий.

³ «Русская старина», 1870, вересень, стор. 300—302.

Будинок Ніжинської Гімназії вищих наук збудований за проектом архітектора А. І. Руска.

«Це місце, — писав Кочубей, — таке гарне, що в тутешньому холодному кліматі буде здаватися раєм небесним. Я, сказати правду, і сам був зачарований ним, коли їздив у чужі країни, і тепер здивований, як у Малій Росії такий садок аглицький є»¹.

19 липня 1805 року на ім'я царя була подана доповідна записка з проханням дозволити будівництво нового вищого навчального закладу в м. Ніжині. Граф І. А. Безбородько передавав кошти свого брата на будівництво закладу. Одночасно з цим граф призначив і місце для будівництва гімназії в своєму парку, обіцяв лісоматеріал і робочу силу. Прибутки з його маєтків, що знаходилися в селах Носівці та Вертіївці, призначалися майбутньому закладові.

25 липня 1805 року сенат прийняв постанову про будівництво в м. Ніжині вищого навчального закладу під назвою «Гімназія вищих наук князя Безбородька».

¹ «Русская старина», 1870, вересень, стор. 300—302.

Будинок Гімназії споруджувався дванадцять років (1805—1817). Почав будівництво І. А. Безбородько, але в 1815 році він помер, так і не побачивши його завершення. Довів справу до кінця його внук О. Г. Кушельов-Безбородько.

Гімназію було відкрито 4 вересня (ст.ст.) 1820 року¹.

Ніжинську Гімназію вищих наук було відкрито на правах вищого навчального закладу. У цей час уже були університети у Дерпті (1802), Харкові (1805), Казані (1804), був Царськосельський ліцей у Петербурзі (1811). Навчальна програма Ніжинської Гімназії була близькою до програм Демидівського училища вищих наук у Ярославлі та Ришельєвського ліцею в Одесі.

Уряд Миколи I пильно оберігав Гімназію вищих наук від проникнення туди передових ідей і прогресивних течій у науці. Він добирав реакційно настроєних професорів і наставників, які вважали, що не тільки Пушкіна, а й Жуковського не слід вивчати в навчальному закладі. Проте, незважаючи на такий старанний нагляд уряду, в Гімназію вищих наук проникали передові ідеї епохи, працювали там і прогресивні вчені. Нелегкою була їхня доля. Реакційна частина професури стежила за кожним кроком «вільнодумців», писала на них доноси аж до «III відділення його імператорської величності».

В таких умовах працювали в другій половині 20-х років XIX століття в Ніжинській Гімназії вищих наук такі прогресивні професори, як М. Г. Білоусов, К. В. Шапалінський, І. Я. Ландражин, Ф. О. Зінгер. Серед передової частини вихованців гімназії ці вчені користувалися великою повагою.

Особливо привабливою була особа М. Г. Білоусова, який читав курс природного права. Говорячи про верховну владу, про утиски народних мас, він звертався до учнів з запитанням: «Чи має юридичне право ображений верховною владою захищати себе від її насильства?». І коли гімназисти замовкали, Білоусов сам відповідав, що ображений має право себе захищати, має право на покарання того, хто його образив².

Тепер цілком доведено зв'язок вільнодумних ідей, поширюваних у Ніжинській Гімназії, з ідеями декабристів і Радіщєва.

Усі симпатії юнака Миколи Гоголя-Яновського були на боці прогресивної професури. Особливо шанував він М. Г. Білоусова. З листів Гоголя відомо, що найкращим часом свого перебування в Гімназії майбутній письменник називав 1826—1827 рр., коли М. Г. Білоусов займав

¹ З того часу, 4 вересня (16 вересня за новим стилем), на всіх етапах історії Ніжинської вищої школи завжди відзначалось як урочиста дата. Їй присвячувались засідання наукових рад і конференцій.

² С. М а ш и н с к и й, Гоголь и «дело о вольнодумстве», М., «Советский писатель», 1959, стор. 113.

М. В. Гоголь.
Навчався в 1821—1828 рр.

Є. П. Гребінка.
Навчався в 1825—1831 рр.

посаду інспектора. Гоголь тоді вважав, що Ніжинський навчальний заклад найкращий.

«Пансіон наш тепер на найкращому ступені навчання. І всьому цьому причина — наш теперішній інспектор. Я не знаю, чи можна гідно похвалити цю виняткову людину»¹.

Напередодні закінчення Гімназії, ділячись своїми мріями про майбутнє, Гоголь писав своєму родичу Косяровському, що хоче «зробити життя своє потрібним для блага держави і принести хоч би малесеньку користь»². Так думав не тільки Гоголь, а й багато його ровесників по

¹ М. В. Гоголь. Письма под ред. В. И. Шенрока, Спб., Лист до В. І. Висоцького від 19 березня 1827 р.

² Там же, Лист до П. П. Косяровського від 3 жовтня 1827 р., стор. 28.

О. С. Афанасьев-Чужбинський.
Навчався в 1829—1835 рр.

Д. І. Журавський.
Навчався в 1832—1838 рр.

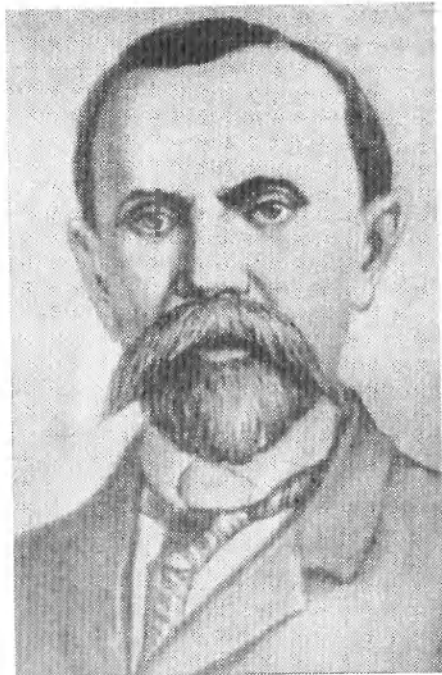
Гімназії, серед яких слід назвати П. Г. Редькіна, Н. В. Кукольника, К. М. Базилі, М. Я. Прокоповича, В. В. Тарновського, О. М. Бородіна, В. І. Любич-Романівського, Я. де Бальмена, Є. П. Гребінку та інших.

Багато зусиль приділяли розвитку прогресивних поглядів колективу Ніжинської Гімназії вищих наук два її директори — В. Г. Кукольник та І. С. Орлай (обидва за походженням українці).

Під впливом декабристського руху в Петербурзі і на Україні (1825—1826) в Ніжинській Гімназії виник прогресивний рух вихованців і частини викладачів, що дістав назву «Справа про вільнодумство». Уряд Миколи I був наляканий Ніжинськими подіями особливо тому, що вони виникли уже після придушення повстання декабристів. Ось чому «Справою про вільнодумство» негайно зайнялись сам цар Микола I і шеф жандармів та начальник III відділу А. Х. Бенкендорф.

Л. І. Глібов.
Навчався в 1849—1855 р.

Ф. К. Богушевич.
Навчався в 1865—1868 рр.

У Ніжин негайно відрядили спеціальну комісію Адеркаса для розслідування «того, що відбулося в Гімназії»¹. На допит було викликано і Гоголя-Яновського. Цей момент відображає картина художника А. Н. Шкурка, виставлена в музеї Гоголя. Гімназист Гоголь не виказав учителя.

Внаслідок розслідування виявилось, що Ніжинська Гімназія вищих наук, яка була заснована з метою підготовки вірнопідданих чиновників, перетворилася на розсадник антимонархічних, прогресивних ідей. Розправа царя з поборниками цих ідей була суворою і рішучою: «Професора Шапалінського і Білоусова за шкідливий на юнацтво вплив, а Ландражина і Зінгера, крім того, ще й за погану поведінку звільнити

● ¹ С. М а ш и н с к и й, Гоголь и «дело о вольнодумстве», М., «Советский писатель», 1959.

С. М а ш и н с к и й, «Чемодан Адеркаса», М., «Детская литература», 1968.

М. С. Державін.
Навчався в 1896—1900 рр.

В. І. Резанов.
Навчався в 1886—1890 рр.

з посади, з занесенням цих обставин в їхні паспорти, щоб вони в майбутньому не змогли влаштуватися на службі по навчальному відомству, а тих з них, які не росіяни, вислати за кордон, а росіян — на батьківщину, віддавши під нагляд поліції»¹.

Коли виносилось це рішення, Гоголя вже не було в Ніжині — закінчивши гімназію, він поїхав шукати свого щастя в Петербург.

Царський гнів упав не тільки на окремих професорів та вихованців, а й на весь навчальний заклад. Гімназію вищих наук з її гуманітарним і енциклопедичним напрямом уряд вирішив закрити і створити замість неї навчальний заклад з фізико-математичним ухилом.

● ¹ Добру пам'ять про опального свого вчителя Білоусова Гоголь зберіг надовго. Дізнавшись про звільнення професора, Гоголь написав листа професору Максимовичу М. А. в Київ з проханням зустрітись з Вілоусовим і подружитись: «Скажи йому, що я просив його тебе полюбити, як і мене. Він славний хлопець, і тобі буде приємно зйтися з ним». Н. В. Гоголь, «Собрание сочинений», т. X, М., Изд-во АН СССР, 1940, стор. 328.

П. К. Волинський.
Навчався в 1912—1916 рр.

В. В. Данилов.
Навчався в 1901—1905 рр.

Незважаючи на коротке існування, з Гімназії вищих наук вийшло понад сто «кандидатів» і «дійсних студентів», багато з яких потім стали відомими діячами науки, літератури, мистецтва, на державній службі.

Серед вихованців Гімназії, що присвятили себе науці і стали вченими, професорами університетів, були П. Г. Редькін, А. П. Рославський-Петрівський, В. Ф. Домбровський¹.

¹ Д. Семенов. П. Г. Редькин, «Русская старина», 1891, серпень, стор. 325.

Воспоминания проф. М. Ф. Сумцова (Материалы для истории Харьковского университета), Х., «Летопись», 1894, № 4, стор. 1—4.

Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета св. Владимира, Киев, 1884, стор. 182—184.

Ніжинська Гімназія вищих наук стала alma mater відомих українських поетів Є. П. Гребінки, В. М. Забіли, О. С. Афанасьєва-Чужбинського, художника Якова де Бальмена¹. В ній учились талановитий живописець академік А. М. Мокрицький, драматург 30-х років ХІХ ст. Нестор Кукольник².

До експонатів періоду Гімназії належить картина художника А. М. Мордовця «Гоголь у ролі Простакової». Вона відображає один з цікавих епізодів життя цього навчального закладу, показує діяльність імпровізованого студентського театру. Театр виник у 1824 році. Про це ми дізнаємося з листів Гоголя до своїх батьків від 22. І 1824 року, з листа Гоголя до матері від 26. ІІ 1827 року і спогадів товариша Гоголя по Гімназії Базілі.

«Масницю, весь тиждень, ми проводили так, що бажаю всякому такої розваги: ми веселились без втоми. Чотири дні підряд був у нас театр і, до честі нашої, визнали одногolosно, що з усіх провінціальних театрів жодного не можна порівняти з нашим»³.

Стенд «Фізико-математичний ліцей» висвітлює недовговічну історію нового навчального закладу, що замінив закриту Гімназію вищих наук. Ліцей, за рішенням уряду, був призначений для підготовки людей вузької спеціальності, головним чином для військово-артилерійської служби. Але бажаючих учитись за цим профілем було так мало, що у 1840 році ліцей було закрито. Та й взагалі існування фізико-математичного ліцею в Ніжині, де не було потрібних наукових кадрів і кабінетів, було просто неможливим.

Період існування фізико-математичного ліцею (1832—1840) був найкоротшим і найбільш невдалим порівняно з іншими періодами. Ліцей дав 8 випусків. Він підготував 150 спеціалістів, з них шістьдесят зразу ж пішли на військову службу. Серед випускників можна назвати таких видатних діячів, як М. М. Лазаревський, М. М. Сементовський, Д. І. Журавський, П. І. Собко, М. І. Міклухо-Маклай. Журавський і Собко вважаються засновниками російської школи мостобудування⁴.

¹ Образ В. М. Забіли знайшов своє відображення в повісті Т. Г. Шевченка «Капитанша». Поему «Кавказ» Шевченко присвятив Якову де Бальмену.

² Кукольник Н. В. був і ліриком. На тексти його віршів композитор М. Глінка написав широко відомі романси «Жаворонок», «Сомненьє», «Попутная песня», баркароду «Уснули очи голубые» тощо.

³ Н. В. Гоголь, Письма под ред. В. И. Шенрока, т. 1, СПб., 1901, стор. 61.

⁴ Д. І. Журавський проектував мости через річки Вербю, Волгу, Волхов, брав участь у будівництві залізниці між Петербургом і Москвою, він — автор проекту шпиль на дзвіниці Петропавлівського собору в Петербурзі. Журавський був директором департаменту залізниць (1877—1889).

М. М. Сементовський — дослідник російської і української етнографії і археології, М. М. Лазаревський — близький товариш Т. Г. Шевченка, який багато зробив для визволення поета із заслання, член українського гуртка у Петербурзі, М. І. Миклухо-Маклай — капітан корпусу інженерів шляхів сполучення, батько видатного вченого, антрополога, етнографа і натураліста М. М. Миклухо-Маклая.

На цьому стенді розміщені експонати з історії юридичного ліцею, який проіснував значно довше, ніж його попередник (1840—1875). Реорганізація ліцею була викликана потребою підготувати добре освічених чиновників, які б змогли проводити реформи в суспільно-економічному, земельно-правовому житті Росії. Це були 40—50-і роки, коли основним в країні стало питання ліквідації кріпацтва. Боячись селянських заворушень, самодержавство намагалось попередити їх різними реформами.

Структура, навчальний план, розподіл кафедр у новому ліцеї показують, що перед ним була поставлена суто практична мета — готувати досвідчених юристів.

За 35 років свого існування юридичний ліцей зробив 34 випуски і підготував 838 юристів. Але тільки половина випускників присвятила себе юридичній діяльності. Останні пішли на військову службу, стали вчителями, журналістами, політичними діячами, вченими, письменниками, художниками.

Ніжинський юридичний ліцей закінчили три видатні літератори: український байкар і лірик Л. І. Глібов, засновник нової білоруської реалістичної літератури Ф. К. Богушевич і відомий російський поет М. В. Гербель — перекладач та видавець творів Шекспіра, Байрона, Гете, Шіллера, Міцкевича та Шевченка. Матеріали одного із стендів розповідають про зв'язки Т. Г. Шевченка з вихованцями Ніжинської вищої школи — Є. П. Гребінкою, А. М. Мокрицьким, Я. де Бальменом, О. С. Афанасьєвим-Чужбинським, М. В. Гербелем, М. Я. Макаровим. Більшість з них брали безпосередню участь у визволенні українського поета з кріпацтва, із заслання. Сам Шевченко бував у Ніжині, зустрічався з вихованцями ліцею, зокрема, він близько зійшовся з Гербелем (1846), який став потім одним з перекладачів «Кобзаря» російською мовою.

З юридичним ліцеєм м. Ніжина зв'язана також доля відомого революційного народника 70-х років І. Ф. Фесенка (1846—1882). Він закінчив Ніжинський ліцей у 1868 році. Того ж року вступив до Петербурзького університету. Під час навчання здійснив разом із своїм однодумцем (народником з Чернігівщини) Д. О. Лизогубом подорож за кордон, зокрема в Лондон, де зустрівся з Карлом Марксом і Фрідріхом Енгельсом. Зустріч із засновниками наукового комунізму вирішила долю І. Ф. Фесенка. Він стає першим активним пропагандистом марксизму не тільки на Україні, а й у Росії, одним з організаторів пер-

шої в Росії революційної демонстрації 6 грудня 1876 року на Казанській площі в Петербурзі.

Наступний етап історії Ніжинської вищої школи — це існування її як історико-філологічного інституту ім. кн. Безбородька (1875—1919). Він був утворений замість юридичного ліцею у зв'язку з потребою підготовки учителів класичних гімназій.

Строк навчання в Ніжинському історико-філологічному інституті (далі НІФІ) був 4 роки. До 1882 року в інституті було, починаючи з третього курсу, два відділи — слов'яно-російський і класичний, а з 1883 року був організований і третій — історичний. Відповідно до статуту в інституті навчалось 100 чоловік. Всі вони повинні були жити в інтернаті, на повному казенному утриманні.

Першим директором інституту (1875—1882) був професор (потім академік) М. О. Лавровський, славіст і педагог. Він зумів поставити роботу в інституті як у справжньому вищому навчальному закладі, залучивши до НІФІ таких учених, як М. Я. Грот, Г. Є. Зенгер, М. Я. Аристов, А. С. Будилович, Р. А. Фохт, Р. Ф. Брандт, П. В. Нікітін.

За час перебування М. О. Лавровського на посаді директора Ніжинського історико-філологічного інституту було розширено навчальну площу інституту (добудовано третій поверх), вдвічі збільшено фонд бібліотеки, налагоджено систематичне видання друкованого органу інституту — «Известия Нежинского историко-филологического института кн. Безбородька» (1876), в яких протягом 45 років систематично друкувались наукові праці професорів та їх вихованців. «Известия» перетворились на науковий орган інституту, що став відомим далеко за межами Ніжина завдяки цінним науковим працям його вчених, що, очевидно, ще довго зберігатимуть своє значення для філологічної науки.

В 80—90-х роках НІФІ став цитаделлю славістики на Україні. Тут працювали такі відомі вчені, як В. В. Качановський, М. І. Соколов, А. С. Будилович, М. Н. Сперанський, К. Ф. Радченко, Г. А. Ільїнський, Є. В. Петухов і професори — чехи за походженням — А. В. Добіаш, І. В. Добіаш, Ф. В. Режабек, В. І. Петр, а в радянський період Є. А. Рихлик.

Вихованцями НІФІ були такі філологи-славісти та історики, як академіки Є. Ф. Карський (закінчив 1885) і М. С. Державін (1900), член-кореспондент АН СРСР В. І. Резанов (1890), член-кореспондент АН УРСР І. М. Кириченко (1914), М. Н. Петровський (1919), професори В. І. Сава (1886), А. П. Кадлубовський (1888), Є. І. Кашпровський (1888), М. Ф. Даденков (1910), П. К. Волинський (1916), Р. М. Волков (1914), Н.-П. Соколов (1916), лєнінградський літературознавець В. В. Данилов (1905), художній керівник хору ім. П'ятницького народний артист РРФСР П. М. Казьмін (1914) та інші.

У стінах НІФІ вчився відомий радянський художник-баталіст академік С. М. Самокиш (1878).

Революційний рух ніжинського студентства

Документи музею розповідають про революційні традиції ніжинського студентства. Погіршення матеріального становища студентів у 90-х роках, обмеження їхніх прав, особливо урядові репресії викликали протест серед студентів НІФІ. Все частіше вони збираються на нелегальні сходки, де обговорюють справи свого життя, активно відгукуються на політичні події в країні, протестують проти реакційної професури¹.

В 1898 році студенти вчинили обструкцію на лекції реакційного професора Лілеєва (потім голови «Союза русского народа»). У 1899 році вони організовано відмовилися йти на молебень у церкву з нагоди 100-річчя з дня смерті князя Безбородька². У 1901 році залишили заняття і вийшли на подвір'я інституту, протестуючи проти арешту і відправки у солдати 183 студентів Київського університету. Студенти нелегально друкують на гектографі «Лист Белінського до Гоголя», статті Д. І. Писарева, М. Г. Чернишевського, М. О. Добролюбова, листівки, читають нелегальну літературу, зокрема «Манифест Коммунистической партии» К. Маркса і Ф. Енгельса, ленінські газети «Искра» і «Вперед». Окремі студенти і гімназисти залучаються до революційних акцій (розповсюджують листівки, нелегальну літературу, збирають кошти на користь політичних в'язнів)³.

Революційні настрої студентської молоді інституту розвиваються в загальному потоці революційного піднесення в усій країні. У 1903 році оголошують страйк кравці Ніжинських приватних майстерень. Він закінчується перемогою робітників. Ленінська «Искра» присвячує цим подіям матеріали у двох номерах⁴.

У 1904 році в зв'язку з поразкою царизму в російсько-японській війні серед студентів інституту поширюються нелегальні листівки, розповсюджуються сатиричні пісні про царя та його прибічників, винних у воєнних поразках.

Революційні настрої ніжинських студентів особливо виразно проявились у жовтні 1905 року у зв'язку з загальною революційною ситуацією в країні.

¹ Наукові записки Ніжинського педагогічного інституту, 1940, стор. 35.

² Там же, стор. 35.

³ Музей Гоголя в Ніжині. З листа вихованця інституту Омельченка до автора брошури.

⁴ Див. І. Дудко, «Ленін і Чернігівщина», «Прапор», 1967, стор. 57.

Під час публічної лекції проф. М. І. Мандеса в актовому залі, де була присутня й поліція, раптом пролунали вигуки студентів: «Геть царя! Геть самодержавство!». Студенти вийшли на подвір'я і організували мітинг. Про подію в Ніжинському інституті писала ленінська газета «Вперед» у 1905 році: «В історико-філологічному інституті під час лекції професора Мандеса пролунали вигуки проти уряду; з'явилися прокламації; розлито якісь смердючі речовини. Близько 200 чоловік вийшли на вулиці і пройшли містом з революційними піснями. Поліція, захоплена зненацька, не встигла вжити будь-яких заходів»¹.

Налякана антидержавними виступами студентів, міська влада нацькувала на них чорносотенців з реакційного «Союза русского народа», в якому активну участь брав професор інституту Лілеєв. 18 жовтня чорносотенці вчинили єврейський погром у місті, а потім перейшли до терористичних актів проти революційної частини студентів і професорів. Вони з'явились до будинку інституту, вимагаючи видати список демократів та зброю, яку нібито мали студенти. Але студенти не видали своїх ватажків (Шеремета та Закусіна). Тоді розлючені погромники вдерлись на подвір'я інституту, де вчинили розправу над студентами. Все це робилось на очах поліції, солдатів та офіцерів артилерійської бригади, міських властей. Позиція «невтручання» розв'язувала руки провокаторам та найманим убивцям для розправи з передовою частиною студентів та професорів НІФІ.

Розправа була жорстокою. Групу побитих студентів погромники вивели по місту, силою привели до Миколаївського собору, поставили навколiшки і за допомогою священників церкви примусили присягати «царю-батюшці» перед портретом імператора.

Серед тяжко поранених був і професор М. І. Мандес, учасник революційних подій.

Але зломити рух студентів не вдалося. У відповідь на терор і насильство значна частина студентів зовсім відмовилась відвідувати лекції. Адміністрація інституту за постановою міністерства народної освіти припинила заняття на весняний семестр 1905—1906 рр. Заняття відновились лише восени наступного навчального року.

Революційні традиції ніжинського студентства не завмерли і після розгрому революції 1905 р. Вони продовжували розвиватись, набувати різних форм залежно від конкретних політичних умов. Незважаючи на рішучу заборону чернігівського губернатора відзначати пам'ять Л. М. Толстого (1910), Т. Г. Шевченка (1914), студенти НІФІ провели напівлегальні збори з доповідями, читанням творів письменників і виконанням пісень на мотиви шевченківської лірики. Для захисту Бейліса (1913) у Київ був відряджений від інституту професор філософії П. В. Тихомиров, який з успіхом виступив на процесі.

¹ «Вперед», 1905 р., 15 лютого.

Жовтнева революція і доля вищої школи в Ніжині

Прогресивна частина ніжинського студентства взяла активну участь у Жовтневій революції на Україні, зокрема у становленні Радянської влади на Чернігівщині. Активними учасниками революційних подій були М. Я. Жуковський, М. Я. Зільберман, С. В. Сивков. Останній у 1917 році був головою Ніжинського ревкому.

З перших днів Жовтня відкрились широкі перспективи розвитку науки, освіти, культури, зокрема вищої школи в нашій країні. Вузівські аудиторії заповнювала робітничка і селянська молодь. Але почалась громадянська війна. В цих умовах було неможливе систематичне навчання. Інститут вимушений був часто припиняти свою роботу. Захопивши Ніжин, німецькі окупанти, петлюрівці і денікінці перетворили цей храм науки і культури на казарму, на місце катувань радянських громадян. Вони розгромили, знісували всі кабінети і лабораторії, а втікаючи з Ніжина під ударами частин Червоної Армії, підпалили головний будинок інституту. Тільки з допомогою червоноармійців, які вступили в місто, вдалось ліквідувати пожежу.

Після визволення Ніжина від контрреволюційних банд можна було, нарешті, приступити до відбудови, а потім і до відновлення роботи інституту. Під кінець громадянської війни в головному будинку деякий час (1920) містилися штаб XII армії (членами реввійськради якої були С. І. Аралов, В. Затонський, М. Кольцов¹), а також курси червоних командирів на чолі з комісаром М. П. Кирпоносом (який у роки Вітчизняної війни став генерал-полковником, Героєм Радянського Союзу). Цей момент історії відображає картина художника Шкурка, яка знаходиться у кабінеті історії партії кафедри основ марксизму-ленінізму. Слід відзначити, що на курсах червоних командирів працювали деякі професори Ніжинського інституту.

Перетворення колишнього історико-філологічного інституту на радянський вуз проходило в складних умовах. Головний будинок після пожежі був непридатний для навчальних занять. Їх проводили у допоміжних і житлових будинках, де мешкали викладачі інституту. Заняття спочатку проходили не систематично. Не було світла й палива. Не було сталого навчального плану. У 1919/1920 навчальному році в інституті працювало 9 професорів і сім штатних викладачів. Студенти не одержували стипендії, не вистачало продуктів харчування. Заробітна плата викладачів (яка видавалась нерегулярно) не задовольняла навіть

¹ Партійний архів Інституту історії партії ЦК КПУ, ф. 26, оп. I, од. зб. 30, арк. 46.

Виступ комісара курсів М. П. Кирпонос перед червоними командирами на подвір'ї Інституту.

мінімальних життєвих потреб. Та, незважаючи на це, викладачі і студенти працювали і вчилися сумлінно, розуміючи, що ці труднощі тимчасові.

Першим радянським директором Ніжинського інституту народної освіти був О. О. Карпеко, колишній вихованець історико-філологічного інституту кн. Безбородька (1914). Карпеко був спочатку політкомісаром при директорі проф. П. В. Тихомирові, а в 1922 р. змінив його на цій посаді. Людина енергійна, ділова, О. О. Карпеко, незважаючи на великі труднощі, зумів об'єднати навколо себе колектив професорів і студентів, створив необхідні умови для навчально-виховної та наукової роботи.

У грудні 1921 року в інституті була створена комсомольська, а в жовтні 1922 року і партійна організація.

То були важкі дні. Громадянська війна тільки-но закінчилась. Інститут не мав ні гуртожитку, ні ліжок, ні коштів на стипендії, ні палива.

Правда, трохи пізніше з'явилась стипендія — пуд житнього борошна і пляшка олії на місяць. Та студенти були дітьми Жовтня і знали, що все це пройде. Вони вірили в Радянську владу і успішно штурмували науку.

Від тих буремних часів життя Ніжинського інституту дійшов до нас дуже важливий історичний документ. Це телеграма Володимирі Іллічу, яку надіслали викладачі й студенти інституту 10 листопада 1922 року під час урочистого засідання з нагоди 5-ої річниці Жовтневої революції. Наводимо повний текст телеграми:

«Дорогий Володимир Ілліч!

Професори і студенти Ніжинського інституту народної освіти, зібравшись на урочисте засідання з приводу п'ятих роковин пролетарської революції, шлють Вам, вождю світового пролетаріату, свій гарячий привіт, радіють Вашому видужанню і поверненню до керівництва партійною і радянською роботою і заявляють, що сторічний Ніжинський інститут, який виконує одне з відповідальних завдань — підготовку нових працівників школи, не залишить цієї роботи до того часу, поки не створить могутньої червоної армії освіти, яка готова єдиним фронтом з трудівниками молота і серпа піти на штурм світового капіталу і остаточно завершити перемогу праці в усьому світі.

Ректор Карпеко»¹.

В ті тяжкі часи початку 20-х рр. викладачі і студенти вважали себе армією, і вони були нею. Більшість студентів все ще носили червоноармійські шинелі, просмалені вогнем і пробиті кулями.

Докорінно змінився (порівняно з дореволюційним) склад студентів. У Ніжинському інституті народної освіти з'являються вперше ті, хто раніше не мав сюди доступу: діти робітників і трудящих селян. Для них в інституті організовується робітфак. Восени 1922 р. до нього було прийнято 200 чоловік. Треба було бачити, як, обережно ступаючи по сходах, входили в храм науки вчорашні наймити, піднімались на третій поверх. Тут вони мали навчатись і жити. Стіни аудиторій були пробиті кулями (в чорні дні тут стояв петлюрівський курінь смерті...).

Не було ліжок. Студенти самі робили топчани, з соломи в'язали мати, на яких спали. Кожний студент інституту повинен був у найближчому лісництві заготовувати не менше двох кубометрів дров. Самі готували собі їжу.

Основним факультетом в інституті 20-х рр. був факультет соціального виховання (соцвих), який готував учителів-вихователів радянської школи. Потім був створений факультет професійної освіти (профос), де навчалися майбутні учителі-предметники.

¹ ЦДАЖР СРСР, ф. 130, оп. 6, од. зб. 301, арк. 156—157. Телеграфна стрічка. Див. також «Деснянська правда», 1968, 16 вересня, «Учительская газета», 1967, 5 листопада.

Зустріч О. О. Карпеко з студентами Ніжинського Інституту в 1959 р.

Контингент студентів не був сталим. Соцвих і робітфак у 1922 р. разом нараховували 500 чоловік. У 1923/1924 навчальному році ця цифра зменшилась до 300. Це пояснювалось тяжкими побутовими умовами життя студентів.

На кінець 20-х і початок 30-х рр. умови значно поліпшилися. Збільшився і контингент студентів. У 1932/1933 навчальному році на всіх трьох факультетах ІНО (соцвих, профос, робітфак) навчалося вже на стаціонарі 1186 і на заочному відділі 1612 чоловік¹.

Змінюється й національний склад вихованців. Студенти корінного населення — українці — становлять тепер 70—80 процентів.

Вперше в 1920 р. в стінах Ніжинського інституту серед студентів з'являються дівчата і вперше вільно і гордо лунає українська мова (1923—1924)².

¹ Філіал ЧОДА в Ніжині, ф. 427. спр. I, од. зб. 41, стор. 12.

² Там же, од. зб. 46, стор. 10.

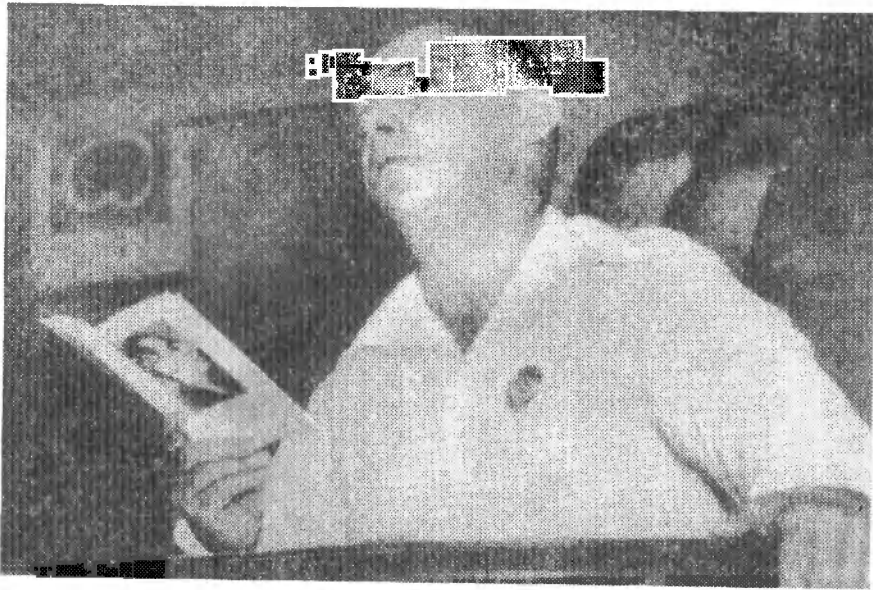
Незважаючи на важкі умови, професори і викладачі Ніжинського інституту вели велику для того часу наукову роботу. Тут існувала аспірантура під назвою «Семинар підвищеного типу», яким керував професор В. І. Резанов, і літературна студія — «Філія спілки письменників «Плуг». В роботі студії брали участь Павло Тичина, Максим Рильський, Павло Усенко, Володимир Сосюра, Петро Панч та інші письменники України.

Протягом шести років (1924—1930) інститут закінчило 24 аспіранти. Науково-дослідна кафедра, що керувала аспірантами, видала 12 томів «Наукових записок», опублікувала понад 200 наукових праць.

У 1934 році Ніжинський інститут народної освіти перетворюється на педагогічний інститут, і з цього часу систематично зростає контингент студентів.

У 1939—1940 рр. в інституті навчається 4689 чоловік, з них на заочному відділі 3000 чоловік.

Про масштабність цього закладу можна судити хоч би з того, що за один лише 1939/1940 навчальний рік вуз підготував і випустив 705 учителів (разом з заочниками).

**Виступ М. Т. Рильського перед студентами
Ніжинського педінституту у 1940 р.**

М. Н. Петровський.
Навчався в 1915—1919 рр.

член-кореспондент АН СРСР В. І. Резанов, член-кореспондент АН УРСР М. Н. Петровський, професори М. Н. Бережков, І. Г. Турцевич, О. С. Грузинський, О. І. Покровський, Я. Н. Колубовський, П. А. Бельський, Є. А. Рихлик, О. М. Раєвський, М. Ф. Даденков, Г. П. Пехтелев, відомі історики України В. Г. Ляскоронський, Г. А. Максимович, доценти-філологи М. Ф. Сайко, Б. Я. Ушаєв, О. П. Болдирева, доцент політекономії І. М. Гречко (директор інституту до війни). В цей час Ніжинський інститут вніс значний вклад у розробку проблем українознавства.

Йшов 1941 рік. На всіх факультетах у повному розпалі йшли червневі іспити. Ще тиждень, другий упертої праці і можна буде відпочивати. Та підступний напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз припинив мирну працю трудящих нашої країни.

На прохання студентів, професорсько-викладацького складу та громадських організацій м. Ніжина Президія Верховної Ради СРСР указом від 29 березня 1939 р. приєднала Ніжинському педагогічному інституту ім'я М. В. Гоголя.

У 1940 р. поновилось майже все обладнання лабораторій інституту, кабінетів, бібліотека. Фундаментальна інститутська бібліотека перед війною нараховувала близько 450 000 томів. Територія самого інституту разом з колишнім графським парком, на базі якого виріс ботанічний сад, становила понад 15 га.

На чотирьох факультетах (фізико-математичному, філологічному, історичному та природознавства) відкрились кафедри фізики, математики, основ марксизму-ленінізму, російської, української мови та літератури, військової справи, ботаніки, зоології, хімії, педагогіки, історії та фізкультури.

У період з 1919 по 1941 рр. на кафедрах інституту працювали

Ніжинський педагогічний інститут у роки Великої Вітчизняної війни

13 вересня 1941 року Ніжин був окупований німецько-фашистськими загарбниками. Вони закрили інститут, пограбували його цінну апаратуру, бібліотеку, картини, знівечили кабінети і лабораторії. Корпус інституту окупанти перетворили на госпіталь, музей Гоголя — на кухню. У приміщенні студентського гуртожитку (по вул. Богуна) гітлерівці розмістили фельдкомендатуру і жандармерію, яка вчинила тут розправу над заарештованими радянськими людьми.

Загальна вартість майна інституту, знищеного окупантами, становить 5 135 955 крб.

На заклик Комуністичної партії на боротьбу з німецько-фашистськими загарбниками добровільно влились у лави Радянської Армії і партизанські загони понад п'ятдесят викладачів і сотні студентів інституту. Вихованці Ніжинського педагогічного інституту І. А. Могильний і Г. Ф. Солодовник брали участь у підпільній молодіжно-комсомольській організації, якою керував сліпий юрист Я. П. Батюк, Герой Радянського Союзу.

15 вересня 1943 року Ніжин був визволений, і зразу ж почалось відновлення інституту. Непривітний він мав вигляд, коли до нього прийшли перші викладачі і студенти після визволення Чернігівщини від фашистів: розбиті вікна, висаджені двері, холодні засмічені аудиторії і кабінети, зовсім зіпсоване опалення. Ні парт, ні столів, ні стільців. А колись багатючий чарівний парк був вирубаний фашистами. Втікаючи з Ніжина, вони також підірвали будинок гуртожитку.

Нелегко було починати перший після визволення навчальний рік. На підступах до Києва, десь у районі Дарниці, ще точилися запеклі бої,

Ю. О. Збанацький.
Навчався в 1933—1937 рр.

О. В. Тканко.
Навчався в 1931—1935 рр.

І. М. Мороз.
Навчався в 1930—1934 рр.

німецькі літаки бомбардували станцію і місто Ніжин. Та воля радянських людей брала своє. Не було скла — вікна забивали фанерою, не було парт і столів — населення міста приносило свої стільці і лави. 15 листопада 1943 року Ніжинський педагогічний інститут відновив свою роботу. В цей час в ньому нараховувалось 643 студенти і 27 викладачів. Холодно, незатишно було в аудиторіях і кабінетах. Та сюди прийшли люди в шинелях — вчорашні воїни, партизани, грудівники тилу, і ставало якось затишно і радісно на душі і тим, хто читав лекції, і тим, хто їх слухав.

Нинішній студентській молоді важко уявити, в яких складних умовах навчались студенти Ніжинського інституту в ці роки. Але які це були вдячні люди, з якою жадобою, серйозністю і почуттям відповідальності ставились вони до навчання.

Дорогою ціною заплатили радянські люди за свою волю. Багато викладачів і студентів не повернулось з війни. На фронтах і в партизанських загонах смертю героїв загинули завідувачий кафедрою математики доцент Л. О. Савченко, секретар партійної організації інституту І. Ф. Лобода, старші викладачі П. О. Терещенко, Б. Я. Ушаєв, І. Ю. Ка-

линіченко, Д. І. Сорока, Р. І. Грицюк, П. А. Сатановський, студенти П. П. Клименко, І. В. Босонець, О. Т. Винниченко, О. Х. Новицький, М. І. Ворожбит, М. В. Волошко, П. С. Гілюк, І. І. Падалка, В. Й. Сагайдак, П. І. Артеменко, А. С. Бурлака та багато інших.

Матеріали та документи кімнати бойової слави, а також музею інституту розповідають про всі ці події¹. Тут, наприклад, дізнаємося про те, що під час війни студенти і викладачі Ніжинського педагогічного інституту зібрали 162000 крб. на побудову літака «Смерть фашизму», про те, що з середовища вихованців інституту вийшли чотири Герої Радянського Союзу — Ю. О. Збанацький (закінчив 1937), О. В. Тканко (1935), Ф. С. Яловий (1936), І. М. Мороз (1938).

Матеріали кімнати слави та музею свідчать також про те, що багато вихованців Ніжинського педагогічного інституту стали визначними громадськими діячами, працівниками науки і культури.

Ніжинський педагогічний інститут сьогодні

Минуло чверть віку з часу закінчення Великої Вітчизняної війни. Двадцять п'ять випусків Ніжинського інституту поповнили армію вчителів радянської школи. Якщо до Жовтневої революції, тобто майже за 100 років існування, інститут закінчило близько 2000 чоловік, то за роки Радянської влади (за 50 років) інститут закінчило понад 22000 випускників. Тільки після Вітчизняної війни Ніжинський педінститут підготував для радянської школи 15 459 кваліфікованих учителів. Більшість з них пішла в школи. Майже двадцяти випускникам інституту присвоєно звання заслуженого учителя УРСР та РРФСР, нагороджено орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, Знак Пошани та ін. Це, зокрема, вчителі Д. Ф. Залеський, В. Є. Михайленко, О. С. Закусин, А. Ф. Гайовий, Є. Г. Усенко, І. І. Левченко, В. Є. Смоловик, М. І. Верьовка, І. К. Гаркун, Є. С. Щербакова, Л. В. Пилипчик, І. Т. Федоренко, Г. А. Білан, М. В. Данько, Т. І. Конча, М. Я. Міхель, О. А. Шам, І. Я. Павловський та ін.

Немало вихованців Ніжинського педінституту перебувають зараз на керівних посадах партійного і державного апарату, працюють в галузі науки і культури. Це, зокрема, Герой Радянського Союзу І. М. Мо-

¹ До створення першого варіанта кімнати бойової слави інституту багато зусиль доклали викладачі інституту Ю. А. Савченко та І. П. Костенко.

роз, Герой Радянського Союзу професор О. В. Тканко — ректор Черкаського педагогічного інституту, Герой Радянського Союзу письменник Ю. С. Збанацький, академік АН УРСР М. З. Шамота — директор інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, проф. П. Г. Богач — зав. кафедрою біофізики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, чл. кор. АН УРСР, доктор історичних наук проф. Київського торгово-економічного інституту Г. Д. Діденко, доктор педагогічних наук проф. Т. Ф. Бугайко — зав. кафедрою методики літератури Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького, проф. П. К. Волинський — зав. кафедрою української літератури того ж Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького, доктор філологічних наук, науковий співробітник інституту світової літератури імені О. М. Горького У. Р. Фохт, доктор історичних наук І. Г. Спаський — зав. відділом нумізматики Ермітажу у Ленінграді, доктор історичних наук проф. М. П. Соколов — зав. кафедрою історії Горьківського університету, проф. Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка П. П. Плющ, проф. Московського інституту фізики Д. В. Кашпровський, дипломатичний працівник Д. Д. Дігтяр, доцент М. Ю. Буряк — ректор Миколаївського педагогічного інституту ім. В. І. Белінського, доцент І. В. Івах — ректор Кам'янець-Подільського інституту ім. В. П. Затонського, проректор по навчальній частині цього ж інституту В. І. Тищенко, проректор по науковій частині і зав. кафедрою філософії Київського педінституту ім. О. М. Горького О. П. Павелко та ін.

За роки Радянської влади Ніжинський інститут став одним з найбільших педагогічних вузів країни. Сьогодні на п'яти факультетах інституту готуються вчителі 9 спеціальностей. 17 кафедр інституту проводять навчально-педагогічну і наукову роботу. Нещодавно створено новий історичний факультет. В останні роки в інституті вивчають російську мову і літературу узбецькі студенти. На 4-х курсах зараз навчається 93 узбецьких юнаків і дівчат, які після закінчення інституту пойдуть працювати вчителями російської мови та літератури в далекі кишлаки сонячного Узбекистану.

На 1 вересня 1969/70 навчального року на стаціонарному і заочному відділах Ніжинського інституту було близько 4000 студентів (1674 — на стаціонарі і 2275 — на заочному відділі), 173 викладачі, у тому числі з ученими ступенями і званнями — 51.

У великому триповерховому будинку старовинного інституту є 38 аудиторій, 15 кабінетів, 10 лабораторій, спортивний зал, читальний зал на 200 робочих місць, літературно-меморіальний музей ім. М. В. Гоголя, кімната бойової слави, картинна галерея, концертний зал на 360 місць.

У післявоєнні роки силами студентів і викладачів побудована простора навчальна майстерня для фізико-математичного факультету, де провадяться практичні заняття. Для лекцій і лабораторних занять з хімії та музичних дисциплін обладнано два учбові корпуси.

Бібліотека інституту

Бібліотека Ніжинського педінституту знаходиться в окремому будинку, вона є справжньою перлиною інституту. У її фондах налічується 443286 книжок і 3000 комплектів журналів з першої половини ХІХ ст. до нашого часу.

Перший книжковий фонд бібліотека одержала від засновників Гімназії братів Безбородьків та їх внука Кушельова-Безбородька. Тоді в ній налічувалось 9125 томів.

В рік заснування історико-філологічного інституту йому було передано Варшавським університетом 639 томів книг — дублікатів Роліса. Крім того, міністерство народної освіти купило й передало Ніжинському інституту бібліотеку колишнього директора С.-Петербурзького історико-філологічного інституту І. Б. Штеймана в кількості 960 томів, бібліотеку професора Московського університету С. П. Шевирьова в кількості 7359 томів та бібліотеку професора Лейпцігського університету Ф. Ригля — 4930 томів. Інституту також було передано 647 томів бібліотеки Ніжинського Олександрівського грецького училища.

Таким чином, на 1 січня 1875 року бібліотека мала 50956 томів книг та журналів.

В наступні роки бібліотека регулярно поповнювалась купованими виданнями, а також дарованими. Так, до бібліотеки надійшли книги від професорів інституту І. Г. Турцевича, К. Ф. Радченка, В. І. Резанова, В. В. Каченовського, П. О. Заболоцького.

У 1941 році бібліотека складалася з 450000 томів книжок і журналів. До війни вона одержувала обов'язковий примірник усіх видань книжок у Радянському Союзі.

У 1941 році бібліотека обслуговувала дві тисячі читачів.

Під час тимчасової окупації Ніжина фашистські загарбники заподіяли бібліотеці великої шкоди. Вони грабували і немилосердно нищили бібліотеку.

Але працівники бібліотеки своєю самовідданою працею і сміливістю все ж врятували її основний фонд. 14 вересня окупанти почали палити місто. Втікаючи, німці спалили й міську бібліотеку, де загинуло також чимало книг інституту. Вони хотіли знищити й інститутську бібліотеку. Та передові частини Червоної Армії, які ввійшли в місто, попередили катастрофу.

15 вересня Ніжин було визволено, а 20 вересня бібліотека розпочала нормальну роботу.

У фондах бібліотеки інституту досі зберігаються рідкісні екземпляри старовинних книжок ХVІ—ХVІІІ століть: «Іліада» та «Одіссея» Го-

мера, «Енеїда» Вергілія грецькою і латинською мовами (вид. 1567 р.), «Венец Христова» А. Радивиловського (вид. 1688 р.), «Арифметика» Магницького (вид. 1703 р.), «ГраMATика» Мелетія Смотрицького (вид. 1619 р.), «Слово о полку Ігоревім» (вид. 1800 р.), перше видання «Енциклопедії» Д. Дідро французькою мовою (вид. 1751 р.). Значний інтерес становлять рукописи гетьманських універсалів XVII—XVIII ст.ст., збірка творів М. В. Ломоносова (вид. 1794 р.), твори О. М. Радіщева (вид. 1807 р.) та ін. Ніжинська бібліотека багата літературою класичних мов (стародавня грецька і латинська).

Музей М. В. Гоголя і картинна галерея

У головному будинку інституту (праве північне крило) міститься музей М. В. Гоголя. Він займає дві кімнати. В одній з них виставлені експонати, що стосуються періоду перебування юнака Гоголя-Яновського в Ніжинській Гімназії вищих наук (1821—1828), в другій розміщені матеріали, які розповідають про втілення гоголівської творчості в інших видах мистецтва, про традиції Гоголя в житті Ніжинської вищої школи, про світове значення письменника.

На стендах першої кімнати виставлені підручники, навчальні посібники, фізичні прилади, по яких вчилися вихованці Гімназії. Тут же фотокопії відомостей про успішність гімназистів, у тому числі і молодого Гоголя.

У центрі стенда «Гоголь у Ніжині» — фотокопія портрета гімназиста Гоголя-Яновського роботи невідомого художника. Білявий юнак у сірому гімназичному сюртуку, з тонкими рисами обличчя, примруженими очима, поданий у профіль. Тут же фотокопія малюнка «Гоголь-Яновський на заняттях»; він слухає лекцію професора російської словесності П. І. Нікольського.

На малюнку художника Є. М. Штука «Гімназичний театр часів навчання Гоголя в Ніжині» зображено внутрішній вигляд театру. Вистави аматорської групи гімназистів відбувались в актовому залі, де силами вихованців споруджувалась справжня сцена із завісою і кулісами. Гоголь був душею цього імпровізованого театру і охоче грав жіночі ролі (Простакової в «Недоросле» Фонвізіна, Василиси в комедії Крилова «Урок дочкам»). Картина художника А. І. Мордовця «Гоголь у ролі Простакової» дає уявлення про цей момент з життя Гімназії. З ніжинських експонатів на стенді є фотокопія картини художника І. К. Сашина «Гоголь читає друзям власні твори в графському парку».

В музеї Гоголя Ніжинського інституту.

Впадає в очі виставлена в кімнаті чудова скульптура молодого Гоголя роботи відомого радянського скульптора, лауреата Державної премії С. Д. Меркурова (подарунок музею Ніжинського інституту від ЦК КП України). Письменника зображено на весь зріст, в дорожньому одязі з відкритою головою, в руці у нього книжка. З юнацьким натхненням Гоголь дивиться вперед, ніби в його уяві вихором летить «необгонимая тройка» — Росія, світле майбутнє якої письменник передбачав.

А зверху на стіні розташовані картини про старовинні Афіни з їх Акрополем і Парфеноном. Коли Гоголь писав свою поему «Ганс Кюхельгартен», вони були одним з джерел його творчого натхнення.

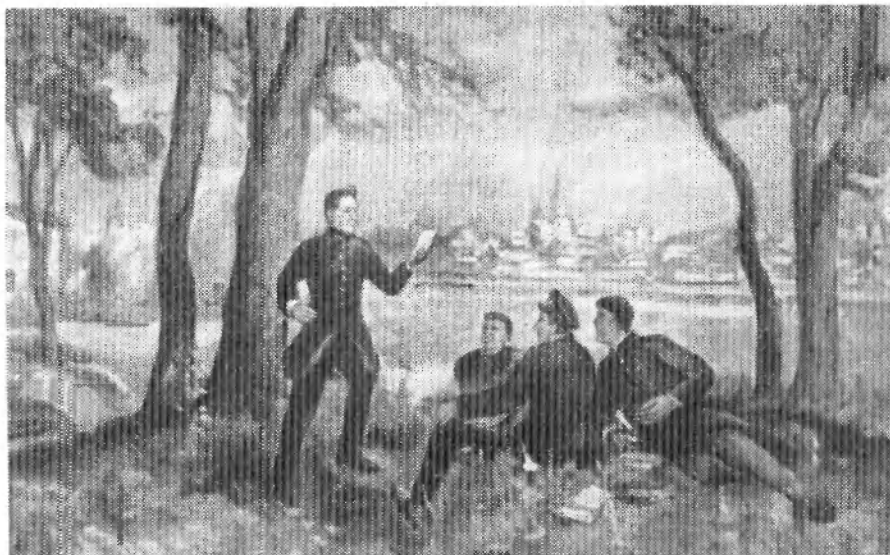
На жаль, до нас не дійшли ранні літературні спроби Гоголя, зокрема рукописні журнали, що їх видавали вихованці інституту. Але й те, що виставлено в музеї, свідчить про благотворний вплив Ніжинської Гімназії вищих наук на формування прогресивного світогляду Гоголя, пробудження і розвитку в ньому художніх смаків і нахилу до літературної творчості.

До 30-х років ХХ ст. в музеї Гоголя містились оригінали таких рукописів творів великого письменника:

1. «Мертві душі», I том, перша редакція.
2. «Тарас Бульба», «Портрет» (обидві редакції у виправленому вигляді).
3. Комедії «Игроки», «Тяжба», «Лакейская», «Театральный разъезд».
4. Тридцять два листи Гоголя до М. Я. Прокоповича.

Всі рукописи вважались власністю Ніжинського інституту, бо в свій час (50-ті роки XIX ст.) були придбані після смерті письменника у його родичів графом О. Г. Кушелевим-Безбородьком і передані як подарунок бібліотеці юридичного ліцею. Навколо рукописної спадщини Гоголя почала створюватись Гоголіана як база наукового вивчення творчості письменника. Але в 30-х роках всі оригінали рукописів були вилучені з музею Ніжинського педагогічного інституту і передані до відділу рукописів Публічної бібліотеки АН УРСР (м. Київ).

Музей М. В. Гоголя у Ніжинському педагогічному інституті спершу виник у 1909 р., у зв'язку з 100-річчям з дня народження М. В. Гоголя. Створений він був за ініціативою ентузіаста цієї благородної справи, вченого-слависта П. О. Заболоцького і члена-кореспондента АН

Учень Гоголь-Яновський читає близьким друзям свої перші твори.

В другій кімнаті музею М. В. Гоголя.

СРСР проф. М. Н. Сперанського. Доступ у музей до Жовтня для широких кіл громадськості був по суті закритим. Тепер двері його широко відчинені. Музей Гоголя цілком виконує своє призначення — пропаганду творчості великого письменника серед трудящих Радянського Союзу. Щорічно його відвідують 4000—5000 екскурсантів. Крім радянських людей, ми нерідко бачимо в його стінах відвідувачів із зарубіжних країн.

Поряд з музеєм Гоголя у трьох кімнатах розташована картинна галерея. Якщо фундаментальну бібліотеку вважають першою перлиною Ніжинського інституту, то другою, безумовно, можна назвати його картинну галерею. Відкрита вона у 1957 р. і складається з колекції 230 картин (оригінали і копії) російських, українських і зарубіжних художників XIV—XX століть.

Коли вперше потрапляєш в ці кімнати, важко позбутись враження, що ти не в справжньому музеї чи картинній галереї. В картинній галереї виставлено твори відомих майстрів візантійського, італійського, французького, фламандського, німецького, російського, українського живопису, графіки і скульптури. У перших двох кімнатах більшість картин належить пензлю художників західно-європейського мистецтва, починаючи з XIV і кінчаючи XIX ст.ст. Найповніше представлений

У картинній галереї Ніжинського педагогічного інституту.

живопис епохи Відродження. Частина картин — оригінали, а більшість — копії, виконані учнями Рафаеля, Корреджо, Тіціана, Мікеланджело, Перуджіно, Вазарі, Ван-Дейка, Рубенса, Брейгеля, Гольбейна, Веласкеса та інших.

Багатий розділ італійського мистецтва. Він заповнений полотнами майстрів болонської, венеціанської, флорентійської, неаполітанської, генуезької шкіл. Серед картин живописців болонської школи виділяються картини Карраччі, Гверчіно, Гвідо Рені. Ось одна з них — «Нарцис біля джерела» роботи Агостіно Карраччі. В основу її сюжету покладено відомий заключний момент страждань прекрасного юнака, якого оспівав Овідій у своїх «Метаморфозах». Нарцис нахилився над криницею, безнадійно жде любові і співчуття від власного образу, який відбився у воді. Німфа Ехо, що показала з-за дерев, можливо, повторює останнє «Прощай!» Оригінальна за композицією і колоритом картина «Іродіада». Автор її невідомий, але спеціалісти відносять картину до школи Гверчіно.

Звертає на себе увагу свіжістю і яскравістю кольору та динамікою композиції картина венеціанського художника Тьєполо «Геркулес і Омфала» на міфологічний сюжет про грецького героя Геркулеса, який потрапив на три роки у неволю до лідійської цариці Омфали. Оригінальне трактування міфу. Приборканий напівбог, що розлучився з своєю палицею, підкоряється авторитету розуму і волі жінки, виконує разом з служницями різні домашні роботи.

Галерея має чудову картину «Марія Магдаліна», яка належить пензлю невідомого художника школи Тиціана. Це копія його картини, в якій розкрита трагічна тема самотності жінки, що усвідомила всю глибину свого нещастя. Сила душевних переживань жінки дана у реалістичному плані, картина стверджує віру в духовну красу людини.

Фламандський і нідерландський живопис представлений полотнами відомих художників: Брейгеля, Ван-Дейка, Ван дер Невра, Рубенса, Рейсдаля, Ван-Лаара та інших.

Сцени з народного життя відображає картина «Цигани», яка належить пензлю Ван-Лаара; полотна Горманса «Майстерня», «Сліпий» передають реалістичні картини життя свого часу.

З творів Рубенса тут є картина «Мати Рубенса 105 років», писана на дереві. Але чи насправді це твір самого Рубенса, до цього часу спеціалісти не встановили.

До війни у фондах інституту була картина відомого іспанського художника XVI ст. Рібери «Св. Франціск». Під час війни картина зникла. Викрадено ряд картин-оригіналів, зокрема, полотно роботи фламандця Ван-Дейка «Англійський король на коні», стародавні візантійські картини XIII—XIV ст.ст., картини російських художників Кольмана, Плахова, Андреева, Іванова і копію з витканої картини «Петро І в бурю на морі», оригінал якої знаходиться в Ермітажі.

Взагалі з картинного фонду інституту зникло 52 картини. Особливо потерпіла колекція російських полотен. З тих, що залишилися, привертають увагу такі роботи: «Полювання на лисицю» А. Д. Ківшенка, «Пристань на Волзі» А. О. Мещерського, «Портрет Є. П. Гребінки» А. М. Мокрицького і копія з картини К. П. Брюллова «Портрет Н. В. Кукольника» (оригінал у Третьяковці). Польська школа представлена однією картиною — «Вигнання Агарі» В. К. Лобановського.

Цікава історія картинної галереї Ніжинського інституту. У 1845 році у зв'язку з 25-річчям Ніжинської вищої школи попечитель юридичного ліцею граф О. Г. Кушельов-Безбородько подарував ліцею 175 картин з власних картинних фондів «для того, щоб ці картини могли служити розвиткові добрих смаків і залишилися власністю цього навчального закладу».

На жаль, понад 100 років картини не зберігались належним чином і не реставрувались. Лише в 1956 році за ініціативою художників України і ректорату інституту були вжиті заходи для створення картинної

Композитор Г. Майборода серед студентів Ніжинського пединституту.

галереї. Для цього було виділено і відповідно підготовлено спочатку дві кімнати. З Києва запросили досвідченого художника-реставратора В. Д. Тарасова, який протягом року здійснив реставрацію 113 картин.

Третя кімната картинної галереї створена пізніше, в 60-ті роки, коли постало питання про поповнення художнього фонду радянським живописом, графікою і скульптурою. Спілка художників УРСР пішла назустріч Ніжинському інституту: йому передано велику колекцію художніх творів з сучасного живопису (20 картин), скульптури (4 роботи), графіки (105), декоративно-прикладного мистецтва (9 творів), на загальну суму 16797 крб. 50 коп.

Серед картин живопису виділяються такі полотна: «Цимбалісти» І. А. Холоменюка, «У кар'єрі Юго-ке» Т. Н. Яблонської, «Зима в горах» З. В. Волковинської; твори-скульптури: «Портрет Г. С. Сковороди» І. П. Кавалерідзе, «На панщині пшеницю жала» І. А. Коломієць; графіки: «Моринці», «По шляху до могили Шевченка», «Над горою Тараса» О. Ф. Фіщенко, твори «Реве та стогне Дніпр широкий», «На козацьких могилах», «Перебендя» В. І. Масика, ілюстрації І. М. Селіва-

нова до твору О. Гончара «Злата Прага» («Прапорonosці»), офорти М. Г. Дерегуса «Пісня», «Катерина», «Наймичка» та багато інших.

Колекція радянського живопису поповнилась картинами, які подарували інституту окремі художники України: «Будинок Ніжинського інституту», «Артек», «Перший сніг», «Річка Тищора» С. Ф. Шишка, «Квітень» А. Н. Шкурка, «Гуцульська мадонна» В. І. Патики, «Околиці Яремча», «Ранок в Карпатах» М. В. Ткаченка, «Волго-Донський канал» П. С. Орла, натюрморти «Дуби», «Квіти» І. С. Мисана, «Абрамцеве» О. М. Глущенко.

Частина творів графіки розташована у читальному залі інституту. Тут же експонується постійна виставка літографій з картин Третьяковської галереї. Колись це була пересувна художня виставка, яка об'їхала багато міст і сіл нашої республіки, а потім була подарована Міністерством культури РРФСР Ніжинському інституту.

У картинній галереї постійно влаштовуються виставки творчості окремих українських художників, а також виставки творів образотворчого мистецтва студентів, викладачів і співробітників інституту.

В. Сосюра на черговому занятті інститутської літстудії.

Чергове заняття літстудії, на якому виступає представник спілки письменників Білорусії О. Слюсаренко, заслужений діяч культури Білоруської РСР.

Багатий арсенал картинної галереї, музею Гоголя, літографій картин Третяковської галереї Ніжинський педагогічний інститут використовує як навчальний матеріал, як могутній засіб виховання і розвитку естетичних смаків майбутніх учителів.

Культурне життя Ніжинського інституту ніколи не було відірване від провідних центрів культури — Москви, Києва, Ленінграда. В його стінах й аудиторіях неодноразово побували народні артисти І. Паторжинський, М. Литвиненко-Вольгемут, Гнат Юра, Ю. Шумський, Н. Ужвій, Д. Гнатюк, Ю. Гуляєв, композитори Д. Кабалевський, А. Хачатурян, Г. Майборода, письменники М. Рильський, П. Тичина, В. Сосюра, П. Панч, О. Вишня, Ю. Яновський, О. Корнійчук, В. Василевська, С. Склярєнко, О. Гончар, Ю. Збанацький, С. Олійник, П. Воронько та багато інших.

Відвідування Ніжинського педагогічного інституту письменниками і композиторами стало традицією. Чарівну силу мають місця, де вчився великий Гоголь. Неабияким фактором культурного життя інституту є й плідна робота студентської літературної студії, де розвиваються го-

голівські традиції. Вона підтримує постійні зв'язки з письменниками і критиками України і Білорусії. Адже серед них є й колишні учасники її — П. Артеменко, А. Бурлака, Л. Стеценко, О. Ющенко, П. Мисник, О. Стогнут, Б. Левін, Є. Гуцало, Л. Коваленко, В. Мордань. Поетами і письменниками були викладачі Ніжинського інституту М. П. Сайко, О. Д. Королевич (Гомін).

Успішні виступи хору інституту у Колонному залі Будинку спілок (Москва) 1960 р. і на Всеукраїнському огляді художньої самодіяльності привернули увагу композиторів Москви і Києва. Звідси і приїзд до інституту композиторів А. Я. Штогаренка, П. І. Майбороди, Д. Б. Кабальєвського і А. І. Хачатуряна. Їхні виступи перед студентами і викладачами були справжнім святом для громадськості вузу. Про все це свідчать різноманітні матеріали і експонати.

Але ні кімната історії, ні музей Гоголя, ні картинна галерея невмоці розповісти всього про минуле і сучасне Ніжинського педагогічного інституту. Справжнє життя Ніжинського інституту там, де б'ється його серце і пишеться його історія, — у кабінетах, лабораторіях, на кафедрах, факультетах. Заглянемо в окремі з них.

Філологічний факультет

Це один з найстаріших факультетів у Ніжинському інституті. Йому вже близько ста років. У свій час тут працювали видатні діячі російської та української культури — професори М. О. Тулов, М. С. Чалий, М. О. Лавровський, Р. Ф. Брандт, А. С. Будилович, В. В. Каченовський, М. І. Соколов (батько відомих радянських фольклористів), М. Н. Сперанський, К. Ф. Радченко, Г. А. Іллінський, Є. В. Петухов, В. І. Резанов, П. О. Заболоцький, П. К. Волинський, Є. А. Рихлик, Г. П. Пехтелев, В. В. Данилов.

У 1945 р. в своєму привітанні Ніжинському педагогічному інституту з нагоди його 125-річчя Академія наук УРСР так оцінювала значення ніжинських вчених-філологів: «З Ніжином зв'язане ім'я основоположника наукового білорусознавства акад. Карського. Тут працював європейсько відомий спеціаліст класичної філології акад. Нікітін, згодом віце-президент Російської Академії наук, роботи якого довго лишатимуться зразком наукової прозорливості і строгості методу. В Ніжині проходила діяльність акад. Лавровського, видатного славіста Соколова, основоположника слов'янської акцентології Брандта, відомих дослідників російської літератури Петухова, Кадлубовського, Резанова. В Ніжинському інституті викладали статистику Бунге, історик Росії Аристов, глибокий знавець античної історії Покровський, один

з найвідоміших російських філологів свого часу Грот. Тут здобув освіту визначний радянський славіст акад. Державін¹.

В радянський період філологічний факультет закінчили сучасні професори-літературознавці М. З. Шамота, Т. Ф. Бугайко, У. Р. Фохт, мовознавці П. П. Плющ, Г. М. Колесник, А. П. Грищенко, історики М. Н., Петровський, І. Г. Спаський, І. М. Шекера, М. Т. Яцура, А. І. Левенко, письменники Ю. Збанацький, О. Ющенко, П. Артеменко, А. Бурлака, Б. Левін, Є. Гуцало, А. А. Полднева, Л. Коваленко, В. Мордань, критики Л. Стеценко, П. Мисник, О. Пулинець, В. Хоменко, С. Заволока, В. Костюченко, Д. Олександренко, О. Стогнут, О. Шева та ін.

На трьох відділах філологічного факультету (української і російської філології та історії) зараз навчається 675 студентів стаціонарного і 931 студент заочного відділів. Науковими наставниками студентів-філологів працюють 37 професорів, доцентів, старших викладачів та асистентів. Їх об'єднують п'ять кафедр: української мови і літератури, російської мови, російської літератури та історії.

За останні п'ятнадцять років на кафедрах факультету працювали або працюють професори І. К. Чапля, Т. П. Плисецький, доценти О. І. Панфьоров, Л. В. Полонський, М. С. Чубач, М. П. Сайко, Г. Я. Неділько, О. Д. Королевич, М. В. Красильник, Г. П. Васильківський, І. Г. Чередниченко, Ф. Я. Середа, Д. С. Наливайко, А. Д. Батурський, О. А. Білан, А. В. Майборода, Л. І. Коломієць, Г. Г. Аврахов, Н. М. Дзюбанова, Я. О. Спринчак, В. І. Масик, Є. Г. Кулинич, М. Г. Кишенько, Д. Д. Герасименко, І. В. Сенчук, К. П. Волинчикова, П. О. Сердюк, Л. Й. Коцюба, Є. М. Михальський, В. П. Крутиус і ст. викладач Ю. А. Савченко.

Неодноразово з читанням лекцій на факультеті виступали вихованці Ніжинського інституту професори П. К. Волинський (Київ), У. Р. Фохт (Москва). На запрошення ректорату перед студентами і викладачами виступали з лекціями відомі радянські вчені — мовознавці акад. АН УРСР І. К. Білодід, професори М. А. Жовтобрюх, Ф. Т. Жилко та ін.

Тематика наукових досліджень філологів різноманітна: закономірності розвитку сучасної мови і літератури, гоголезнавство, україніка у західноєвропейських літературах і т. д.

Співробітники факультету видали за останні п'ять років 25 науково-методичних збірників, опублікували понад 73 наукові статті і рецензії, захистили 20 дисертацій (докторських і кандидатських), понад 58 разів брали активну участь у всесоюзних, республіканських та інститут-

¹ Наукові записки Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя, т. II, Ніжин, 1949, стор. 18--19.

Учасники ювілейної наукової конференції з нагоди 150-річчя з дня народження М. В. Гоголя. Квітень 1959 р.

ських наукових конференціях з питань мови та літератури. Постійні контакти з вченими і науково-дослідними інститутами Києва, Москви, Ленінграда, Львова значно розширили горизонти наукових і педагогічних інтересів викладачів.

Студентська громадськість факультету також не стоїть осторонь від наукової діяльності. Студенти вивчають усну народну творчість Чернігівщини, досліджують історію розвитку журналістики в дореволюційні роки, після Жовтня, розвиток сучасної мови. Вони видають

рукописні бюлетені, в яких підсумовують свою роботу. За останні п'ятнадцять років немало учасників студентських гуртків присвятили себе науковій діяльності; зараз багато з них працюють в різних науково-дослідних інститутах республіки.

Філологічний факультет має два кабінети (української та російської літератури, української та російської мови). На факультеті є чотири спеціально обладнані аудиторії, з яких одна присвячена творчості Т. Г. Шевченка, друга — творчості Є. П. Гребінки, третя — Ф. К. Богусевичу і четверта — Л. І. Глібову.

Фізико-математичний факультет

Фізико-математичний факультет виник на основі фізико-математичної кафедри, яка була утворена в 1922 році.

У 1933 році ця кафедра поділилась на дві кафедри — математики і фізики. Сам факультет виник тільки в 1934 році, після перетворення

В лабораторії електротехніки.

В лабораторії оптики.

Ніжинського ІНО на педагогічний інститут. Зараз на факультеті навчається 420 студентів стаціонарного і 410 студентів заочного відділів. Поряд з філологічним це один з провідних факультетів Ніжинського педінституту, який підготував понад 6000 учителів фізики і математики.

На фізико-математичному факультеті працювали професор М. І. Ахієзер, доценти М. С. Кармінський, А. М. Соломаха, А. Г. Михацький, В. І. Тульчій. Результатом їхньої науково-методичної роботи є видання ряду праць, наприклад, з теорії функцій (М. І. Ахієзер), теорії пружності (В. І. Тульчій), видання підручників і навчальних посібників (М. С. Кармінський, І. О. Карханін, А. С. Одарич). За останні роки ряд викладачів факультету захистили дисертації.

До послуг студентів факультету вісім добре обладнаних лабораторій (механіки і теплоти, електрики і електротехніки, оптики, методики фізики, радіотехніки, спецфізпрактикуму), кінолабораторія, навчальна майстерня і кабінет математики.

Для читання спецкурсів з суто спеціальних дисциплін на факультет систематично запрошуються науковці із центральних вузів. За

останні роки перед студентами виступали професори П. І. Баранський (напівпровідники), М. У. Білий (молекулярна спектроскопія), доктор фізико-математичних наук К. Г. Валієв (диференціальні рівняння) та ін.

Факультет природознавства

Факультет природознавства створено вже після Жовтня — на базі кафедри природознавства, заново створеного Ботанічного саду та агробіостанції. До 1933 р. в інституті була лише кафедра природознавства. У цьому ж році було створено три кафедри: ботаніки, зоології і хімії. Від колишніх двох ліцеїв факультет природознавства дістав невелику колекцію з зоології та мінералогії. Але то був лише кістяк. Те, що ми

В оранжерей Ботанічного саду інституту.

В лабораторії хімії.

бачимо зараз у кабінетах зоології, геології, анатомії і фізіології, придбане вже після Великої Вітчизняної війни. Тепер кабінети зоології, геології та ботаніки добре експоновані; особливо збагатилась матеріальна база кабінету геології після передачі йому значної колекції мінералів Київського педагогічного інституту.

В різні часи на факультеті природознавства працювали (а деякі працюють і тепер) відомі біологи професори П. А. Бельський, О. А. Каменев, Ф. Д. Великохатко, Г. А. Машталер, Г. М. Гассовський, доценти В. А. Святогор, В. В. Абрамович, С. І. Михайловський, С. Т. Новиков, С. О. Мулярчук, Є. В. Василевська, О. М. Барам, І. В. Марисова, П. І. Нагорна, О. Я. Гречаненко, Д. І. Кузнецов.

Своєрідною лабораторією, навчально-науковим закладом факультету природознавства (з 1931 р.) є Ботанічний сад — один з кращих у педагогічних інститутах України. На його території (3 га) кафедри ботаніки і зоології щорічно проводять цінні навчально-виробничі заняття та наукові дослідження. У грудні 1940 року Народний комісаріат освіти УРСР спеціальним наказом виділив Ботанічний сад Ніжинського педагогічного інституту як кращий, «позитивний досвід якого вартий

наслідування»¹. Ніжинський Ботанічний сад був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Його внесено до Книги пошани (Головвиставком).

Фундаторами Ботанічного саду були два ентузіасти-біологи В. А. Святогор і К. Т. Клименко. Перший заклав основи агробіостанції (1928), провів необхідні меліоративні роботи, разом з іншими працівниками кафедри і студентами заклав науково-дослідні ділянки, посадив перші плодові дерева. К. Т. Клименко на підставі багаторічних дослідів після від'їзду Святогора з Ніжина (1934) довів можливість культивування у північних районах України спеціальних сортів абрикосів.

Наукова робота на факультеті розвивається в напрямі розробки проблем фізіології функціональних систем організму, біологічних основ використання, перетворення та охорони рослинного і тваринного світу СРСР, проблем колоїдної хімії.

Базами наукової роботи співробітників і студентів факультету природознавства служать, крім Ботанічного саду інституту, степи, луки і ліси Чернігівщини, вузівські і заводські лабораторії інших міст України і насамперед, звичайно, лабораторії хімічного корпусу.

Майже щорічно влітку кафедри факультету організовують екскурсії студентів у різні області нашої країни, і тоді своєрідними лабораторіями стають узгір'я та полонини Карпат, долини Криму і мічурінські сади Тамбовщини, заводські корпуси промислових хімічних підприємств України. А в 1967 році студенти факультету природознавства здійснили польову практику за межами країни, у братній Чехословаччині. Вони поїхали туди на запрошення кафедри біології Градець-Кралівського педагогічного інституту, з яким Ніжинський інститут підтримує дружні культурні зв'язки. У Ніжині також побувала група студентів-біологів Градець-Кралівського інституту.

Зараз на факультеті природознавства інституту навчається 298 студентів стаціонарного і 583 студенти заочного відділів.

Факультет англійської мови

Факультет англійської мови створений у 1962 році. Після війни це друга генерація факультету. Перша існувала в 1949—1958 рр. За дев'ять років вона підготувала 325 кваліфікованих спеціалістів, які працюють учителями шкіл і викладачами педвузів, університетів, перекладачами.

● ¹ Наукові записки Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя, т. II, Ніжин, 1949, стор. 41—73.

Друга генерація за сім років (перший випуск 1965 рік) дала 375 спеціалістів англійської мови. Сьогодні на факультеті навчається 240 студентів стаціонарного і 99 студентів заочного відділів. Факультет має добре обладнану навчально-матеріальну базу, оснащену електронною апаратурою. У двох кабінетів на 12 кабін і 14 півкабін та двох радіофікованих класах з пультами управління студенти факультету англійської мови та інших факультетів інституту щоденно виконують аудиторні і лабораторні роботи з іноземних мов.

У лабораторії звукотехніки факультету є відповідна апаратура, студія тиражування, дикторська, фонотека, де зібрано велику кількість оригінальних записів з іноземних мов.

Лабораторія звукотехніки виготовляє і тиражує навчальні фонограми і магнітофільми англійською мовою для педвузів і шкіл республіки.

Науково-методична робота факультету розвивається, в основному, в напрямі розробки проблем германської філології: історії мови, лексикології, експериментальної фонетики, теорії перекладу та розробки проблем інтенсифікації навчального процесу з іноземних мов у вищій та середній школі з застосуванням звукової та зорової наочності.

За останні роки на факультеті підготовлено та захищено три кандидатські дисертації, опубліковано ряд статей та навчальних посібників для вузів та шкіл.

Музично-педагогічний факультет

Наймолодший факультет Ніжинського педагогічного інституту — музично-педагогічний. Йому всього вісім років. Організований у 1964 році, він дав шість випусків (один випуск заочників) і підготував 70 спеціалістів з музики і співів. Вихованці факультету працюють у середніх загальноосвітніх школах, музичних школах, педучилищах і педінститутах.

Музично-педагогічний факультет виник на базі кафедри музики і співів, що була створена у 1956 році, коли на філологічному факультеті студенти почали вивчати музику і спів як другу спеціальність. Саме в цей період для занять з музики був переобладнаний спеціальний корпус, придбана значна кількість музичних інструментів, спеціальна література. Були підібрані відповідні кадри викладачів музики і співів.

Вже тоді, наприкінці 50-х років, філологічний факультет мав великий чотириголосий хор, жіночий вокальний ансамбль, домровий

Репетиція студентів музично-педагогічного факультету.

оркестр, драматичну групу, студію художнього читання, хореографічну групу. В інституті проводився музично-мистецтвознавчий лекторій.

Художні колективи і ансамблі Ніжинського педінституту дістали в кінці 50-х і на початку 60-х років високу оцінку з боку музичної громадськості. Особливо була відзначена роль талановитого молодого викладача, диригента хору В. М. Іконника.

Досвід роботи Ніжинського інституту з естетичного виховання студентів кілька разів висвітлювався на сторінках союзних і республіканських газет і журналів.

Але експеримент двопрофільної підготовки вчителів-філологів, як показав досвід, не виправдав себе, і його відмінили (1963), створивши спеціальний факультет для підготовки висококваліфікованих учителів музики і співів.

В розпорядженні музично-педагогічного факультету є 29 класів.

Факультет має духовий оркестр, два оркестри народних інструментів, великий зведений хор. Йому належить 39 великих інструментів,

серед яких два чудових концертних роялі марки «Petrov» і «Эстония», повний набір інструментів для струнного оркестру, бібліотека з багатьма партитурами, які в 1959 році подарували Ніжинському інституту його колишні вихованці (П. О. Єгоров, Ф. І. Устилемов).

На факультеті нині вчиться 104 студенти стаціонарного і 172 студенти заочного відділів. Тут працює 29 викладачів, які систематично підвищують свою кваліфікацію і проводять науково-методичну роботу. Так, диригент оркестру народних інструментів М. К. Мельник опублікував для шкільного хору збірник дитячих пісень «Ку-ку!», написав для шкільного оркестру музичні п'єси, опублікував статті про естетичне виховання учнів на уроках історії. Значну допомогу кафедра подає школам. Протягом кількох років вона керує семінаром учителів музики і співів.

Міжфакультетські кафедри інституту

Крім кафедр, які входять до складу того чи іншого факультету, у Ніжинському педагогічному інституті, як і в інших педвузах республіки, є і загальноінститутські кафедри, які забезпечують викладання окремих дисциплін на всіх факультетах. Це кафедри історії КПРС і наукового комунізму, філософії і політекономії, педагогіки, психології, фізичного виховання.

Щоб успішно виконувати завдання комуністичного виховання студентів, викладачі цих кафедр систематично проводять наукову, методичну і громадську роботу. Викладачі кафедр історії КПРС, філософії, політекономії творчо вивчають наукову спадщину класиків марксизму-ленінізму, займаються розробкою питань історії Великої Жовтневої революції і громадянської війни, а також вивченням економічних закономірностей розвитку соціалістичного господарства СРСР. Члени кафедр суспільних наук доценти В. І. Власенко (зав. кафедрою історії КПРС та наукового комунізму), П. Ф. Смірнов (зав. кафедрою політекономії та марксистсько-ленінської філософії), В. М. Горбач (ректор інституту), В. І. Солдатов, П. Ф. Білий, А. Г. Приходько, М. Г. Глінка, М. І. Повод, М. Ф. Протас, А. Г. Ткачук, О. Т. Гора, К. І. Шнітко, М. Ю. Буряк, І. П. Костенко, А. А. Тамбовцева опублікували ряд брошур, методичних посібників і статей. Доцент А. Г. Ткачук у 1969 році захистив докторську дисертацію.

Кафедри суспільних наук мають добре обладнаний кабінет марксизму-ленінізму, в якому є близько 5000 книг, документи і матеріали з'їздів, конференцій Комуністичної партії, підручники, журнали тощо.

Лекція студентів історичного факультету в аудиторії ім. Т. Г. Шевченка.

Зал кабінету обладнаний відповідно до програми з курсів історії КПРС, наукового комунізму, філософії і політекономії. В кабінеті постійно діє виставка, присвячена В. І. Леніну. Тут відбуваються зустрічі студентів з старими комуністами — учасниками Жовтневої революції і громадянської війни, ветеранами Великої Вітчизняної війни, депутатами Верховної Ради СРСР і УРСР, головами колгоспів, Героями Радянського Союзу, секретарями міськкому і райкому партії.

Кабінет складається з двох кімнат. В одній з них знаходяться експонати місцевого матеріалу. До 50-річчя Жовтня тут були організовані виставки «Ніжинщина сьогодні», «Чернігівщина за роки Радянської влади», виставлені портрети активних учасників Жовтневої революції і громадянської війни, що народилися на Чернігівщині — М. І. Подвійського, В. О. Антонова-Овсієнка, М. Г. Кропив'янського, П. Є. Дибенка, М. О. Щорса, В. М. Примакова.

Тут систематично влаштовуються виставки до знаменних дат.

Кабінет під керівництвом кафедри здійснює зв'язки з школами міста і району. Викладачі кафедри відвідують заняття в школах міста,

дають поради вчителям, допомагають організовувати методичну роботу в школах.

Кафедра педагогіки займає провідне місце в педагогічному вихованні майбутніх учителів. Вона організовує читання з педагогічних дисциплін на всіх факультетах, допомагає проводити педагогічну практику студентів, узагальнює досвід роботи кращих учителів і шкіл. Кафедрі педагогіки належить просторий, добре обладнаний кабінет, в якому зібрано близько 4000 книжок з питань педагогіки і методики, комплекти журналів та газет. В залі кабінету розміщені стенди на теми: 1) В. І. Ленін про комуністичне виховання; 2) Піонерська і комсомольська робота в школі; 3) Трудове виховання, 4) Життя та педагогічна діяльність А. С. Макаренка.

На стендах часто експонуються кращі методичні розробки уроків та виховних заходів вчителів шкіл міста і району.

У кабінеті педагогіки систематично проводяться консультації вчителів з питань проведення виховних заходів у школі, позакласної та позашкільної роботи, узагальнюються кращі зразки уроків тощо.

Без участі викладачів кафедри педагогіки не проходять будь-які учительські семінари, науково-педагогічні конференції.

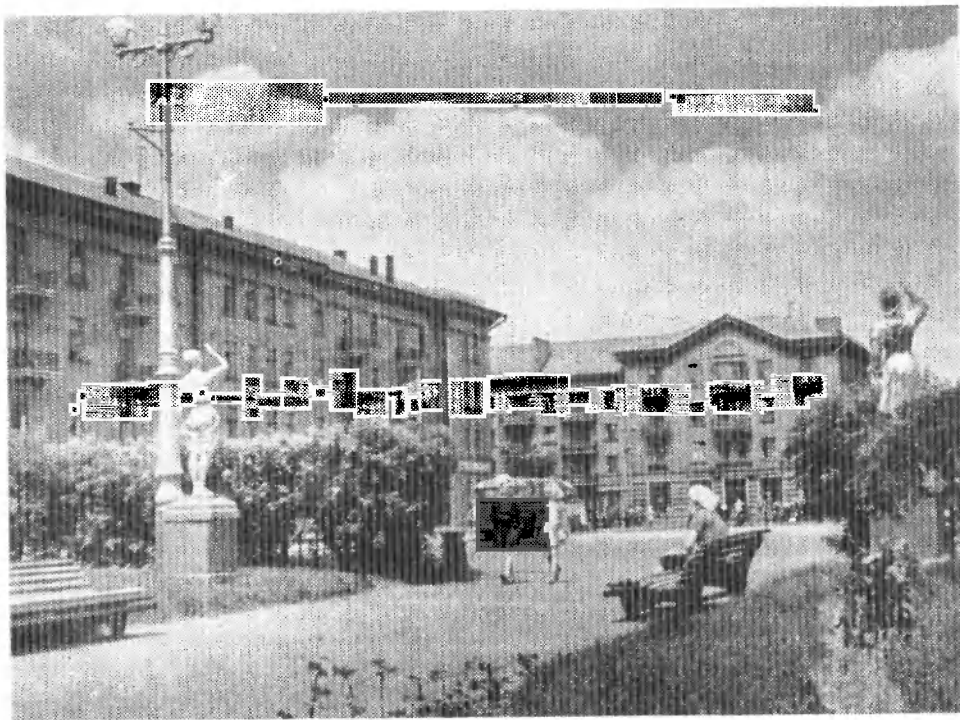
Протягом довгого часу на кафедрі педагогіки працювали (а деякі і зараз працюють) професори М. Ф. Даденков, О. М. Раєвський, доценти І. І. Пенський, В. І. Помагайба, М. А. Лескевич, М. М. Ярошенко, кандидати педагогічних наук Т. Д. Пінчук, М. М. Фіцула.

У 1968 році утворилася самостійна кафедра психології, на якій працюють доценти Г. І. Аржанова (зав. кафедрою), М. І. Кругляк, кандидат наук Я. Г. Опилат.

Ніжинський педагогічний інститут напередодні свого 150-річчя

У 1970 році сповнюється 150 років з дня існування Ніжинської вищої школи. На відзначення цієї славної дати побудовано нове приміщення інституту, адже в стінах вузу навчається тепер 3949 студентів (1674 на стаціонарі і 2275 на заочному відділах).

Перші палі у фундамент нового корпусу були забиті 8 січня 1968 р., останні — через вісім місяців. Сімсот шістьдесят два бетонних дванадцятиметрових велетні створили надійний фундамент будинка. 150 років тому на цьому місці були плавні, і вихованці Гімназії плавали на човнах, виганяючи з очерету диких качок і куликів. А ось тепер тут височить чотириповерховий білий красень, повернутий фасадом до річки Остер. Стіни його облицьовані світлою керамічною плиткою.

Гуртожиток студентів інституту знаходиться у самому центрі міста. Загальний вигляд гуртожитку на площі І. Я. Франка.

Новий корпус розрахований на 1200 студентів. Його загальна навчальна площа 3745 кв. м, це 106 аудиторій.

Ліворуч від корпусу побудовано новий гуртожиток студентів на 632 місця, а ще далі, поряд з парком і нинішнім будинком музично-педагогічного факультету будується 80-квартирний житловий будинок для викладачів інституту, буде збудовано також двоповерхову їдальню.

Як і в інших радянських вузах, студенти Ніжинського педагогічного інституту навчаються безплатно, одержують (залежно від успішності) державну стипендію. В їхньому розпорядженні концертний зал, кімнати для художньої самодіяльності, спортивні майданчики. В мальовничому куточку Десни, біля села Кладьківки, вже багато років працює літній спортивно-оздоровчий табір «Дружба». Чисте цілюще лісостепове повітря, прозорі води Десни, щедre придеснянське сонце добре

загартовують здоров'я дівчат і юнаків, а захоплюючи туристські походи на чарівні озера Малине, Люте, Тиха Десна, Улановщина, незабутні прогулянки по Десні на швидкохідній ракеті «Едуард Багрицький», тихі вечори біля вогнищ, самодіяльні концерти, задушевні розмови — все це залишається у пам'яті студентів на все життя.

Щорічно частина студентської молоді інституту виїжджає на цілинні землі, працює на будівельних майданчиках Ніжина. Студенти прагнуть також, крім спеціальності вчителя, набути професії журналіста, стати інструкторами спорту або керівниками художньої самодіяльності. Багато студентів влітку працюють піонервожатами у піонерських таборах.

Цікавим, сповненим пошуків і знахідок життям живе студентський колектив Ніжинського педагогічного інституту. У його невичерпному арсеналі творчих знахідок і незабутнє масове свято-фестиваль — день НДП, і філологічна блискавка (День філолога), і «Останній дзвінок», і музично-літературні зустрічі студентів з композиторами та поетами України, і День Гоголя, коли студенти та викладачі ідуть у міський

Ось він — довгожданий радісний час: випускники одержують дипломи про закінчення інституту. Ректор інституту доц. В. М. Горбач вручає дипломи випускникам.

сквер, покладають вінки і квіти біля пам'ятника великому письменнику, чие ім'я з гордістю носить Ніжинський педагогічний інститут.

Незабутнє враження залишає день посвячення у студенти інституту. Біля червоного прапора першокурсники дають урочисту клятву: «Клянусь, що буду берегти і множити славні традиції Ніжинського інституту. Клянусь нічим не заплямувати високе звання радянського студента, з гордістю носити ім'я вихованця того інституту, де вчилися Гоголь, Глібов і Богусевич, і завжди пам'ятати його як рідну матір».

Рідна мати, *alma mater*! Та хіба її можна забути! Зустрічаючи 50-річчя Жовтня, інститут розіслав привітання своїм колишнім вихованцям. І відразу ж відгукнулись Курили і Карпати, Мурманськ і Махачкала, Казахстан і Ясна Поляна, Бурятія і Ленінград. Учители, вчені, журналісти, політичні діячі і письменники, старі і молоді — всі відгукнулись по-різному, але тепло, сердечно. Ленінградський вчений літературознавець В. В. Данилов, в якого понад 350 наукових праць і якому близько дев'яноста років життя, прислав у подарунок своїй *alma mater* контейнер з 500 цінними книжками з особистої бібліотеки.

Понад 48 років тому професори і студенти Ніжинського інституту народної освіти обіцяли Іллічу, що вони «не залишать своєї роботи до того часу, поки не створять могутньої червоної армії освіти». І ось сьогодні приємно бачити і відчувати, що ніжинці додержують своєї обіцянки.

За роки Радянської влади Ніжинський педагогічний інститут імені Гоголя дав країні 22593 спеціалістів, які в свою чергу передали і передають свою професію новим сотням і тисячам фахівців народної освіти. Досить сказати, що тільки в одній Чернігівській області понад 45 процентів вчителів — вихованці Ніжинського педінституту. Безумовно, це ще скромна, хоч і вагома сила, частка тієї могутньої червоної армії бійців на фронті освіти, створювати яку почали батьки і діди сучасних студентів і над створенням якої вони повинні працювати самі, щоб бути вірними ленінцями.

Зміст

З минулого Ніжинського інституту	4
Революційний рух ніжинського студентства	17
Жовтнева революція і доля вищої школи в Ніжині	19
Ніжинський педагогічний інститут у роки Великої Вітчизняної війни	25
Ніжинський педагогічний інститут сьогодні	27
Бібліотека інституту	29
Музей М. В. Гоголя і картинна галерея	30
Філологічний факультет	39
Фізико-математичний факультет	42
Факультет природознавства	44
Факультет англійської мови	46
Музично-педагогічний факультет	47
Міжфакультетські кафедри інституту	49
Ніжинський педагогічний інститут напередодні свого 150-річчя	51